

4. Od praslovanštiny ke slovanským jazykům – I.

Laryngály (grafémy: **H**, **h** nebo **ə**)

Frikativní protějšky fonémů k k^w : H H H^w

Reflexy protoindoevropských laryngál v pozdějších ie. jazycích jsou dvojího typu:

1. Laryngála je zachována jako samostatný segment
2. Laryngála zanikla jako samostatný segment, stopa její existence zůstala zachována jako distinktivní vlastnost sousední souhlásky nebo samohlásky

1.1.

Jako samostatné segmenty jsou laryngály zachovány především v anatolských jazycích:

het. **hanza** – ř. *άντι* [= anti], lat. *ante* (< ***Hen-t-**) ‘před’

het. **haštai** – ř. *ὀστέον* [= osteon], lat. *os* (< ***H^wes-t-**) ‘kost’

V několika případech zachovává laryngálu na začátku slova též arménština:

arm. **haw**, het. **huhhaš** – lat. *avus* ‘děd’

1.2.

tzv. „ztvrdnutí laryngály“:

stsev. **kwikr**, stangl. **cwic** – stind. **jīva-**, lat. **vīvus**, lit. **gyvas**, psl. **živъ** (< ***g^wiH^w-**) ‘živý’

stsas. **naco**, sthn. **nacho** – stind. **nau-**, ř. **ναῦς** [= naus] (< ***neH^w-**) ‘lod’

1.3.

Pozůstatkem laryngály H^w je zřejmě v některých případech *u* nebo *w* (distiktivní vlastnost „labiální zabarvení“ se zachovala jako samostatný segment):

stind. *dāvane* (< **deH^w*- + *V*), stlat. *duam* (< **d^oH^w*-*ām*) – *δίδομι* (< **deH^w* + *C*)

1.4.

V řečtině a arménštině nacházíme jako hlásku na začátku slova (nejčastěji u slov začínajících v jiných ie. jazycích likvidou) tzv. protetický vokál (alespoň v části případů může jít o pozůstatek laryngály):

ř. *ἐρεύθρειν* [= *ereuthrein*] ‘červenat’ – lat. dial. *rūfus* ‘červený’ (< ie. *(*H*₁)*reudh*- ‘červený’)

ř. *ἀνὴρ* [= *anér*] ‘muž’ – stind. *nara-* (< *sū-nara-* < ie. **su-Hner-*)

2. distinktivní vlastnost

$H_1e > e$

$eH_1 > \bar{e}$

$H_2e > a$

$eH_2 > \bar{a}$

$H_3e > o$

$eH_3 > \bar{o}$

Např.:

**plē-* < **pleH*₁-: ř. *πίμπλημι* [= *pimplemi*] ‘nalévám’, lat. *plēre* ‘nalévat, plnit’

**stā-* < **steH*₂-: ř. *ἵσταμι* [= *histami*] ‘stavím’, psl. **stati* ‘stát’

**dō-* < **deH*₃-: ř. *δίδομι* [= *didomi*] ‘dávám’, psl. **dati*, ‘dát, dávat’

Nejdůležitější hláskové změny v období protobaltském (1500–700/500 př. n. l.) s přesahem do protoslovanštiny (700/500 př. n. l.–300/400 n. l.)

1. **změna s v š po i, u, r, k** (= tzv. změna RUKI) – v jazycích indoíránských, arménštině, albánštině a části dialektů protobaltských (např. stind. *mūš-ikā-*, npers. *mūš*, psl. **myšb* < ie. **mūs-* ‘myš’). V psl. *š* > *ch* před zadními vokály a sonantami (**pors-o-* > psl. **porchb*); **pirs-t-* > psl. **pirstb*

2. **ie. *k̑, g̑* > psl. *s, z*** (v lit. *š, ž*, ve stind. *ś, j*) → **satémové** jazyky (= baltské, slovanské, indoíránské jazyky, arménština, albánština). Jinde došlo ke ztrátě palatálnosti *k̑, g̑* > *k, g* → **kentumové** jazyky (= řečtina, jazyky staroitalské, keltské, germánské, anatolské, tocharština).

Např.: ie. **k̑ntom* > lat. *centum*, stangl. *hund* :: stind. *śata-*, av. *sata-*, lit. *šimtas*, psl. **s̑to* ‘sto’

3. **ztráta aspirace ražených souhlásek** v psl. a balt.:

**dh* > *d* (ie. **dhūmo-* > stind. *dhūmá-*, lat. *fūmus* :: psl. **dymb*, lit. *dūmai*)

**bh* > *b* (ie. **bher-* > stind. *bhárati*, lat. *ferō* :: psl. **berq* :: **bolbjb* < **bel-*

4. splynutí labializovaných velár s prostými, ***kʷ, gʷ* > *k, g*** v tzv. **satémových** jazycích

Např. ie. **gʷou-* ‘hovězí dobytek’ > stind. *gau-*, psl. **govędo*, lot. *govs* :: ř. *βoũς* [būs], lat. *bōs*

5. ie. vokály ***ō, ā* fúzovaly** v psl. v jeden zadní nízký, mírně zavřený a mírně labializovaný vokál ***ǫ*** psl. *o* (byl-li původně krátký) → psl. *a* (byl-li původně dlouhý)

Např. ř. *σατανα̑ς* [satanās] ‘d’ábel’ > psl. **sotona*

6. rozložení původních ie. ***r, l, m, n* na *ir, il, im, in* a *ur, ul, um, un***

Např. ie. **ul̥kʷ-o-s* > lit. *vilkas*, psl. **v̑lkb* ‘vlk’

Nejdůležitější hláskové změny v období praslovanském (300/400–1000 n. l.)

Tendence k progresivní sonoritě slabik (= **zákon otevřených slabik**) v praslovanštině – vlivem jejího působení došlo v praslovanštině k řadě změn:

1. Zánik koncových souhlásek

Např. **sūnus* (lit. *sūnūs*, gót. *sunus*) > psl. **synъ*
**sēmens* (stprus. *semen*, lat. *sēmen*) > psl. **sěmę*

2. Zjednodušení souhláskových skupin

Souhláskové skupiny typu *pn*, *bn*, *bd*, *ts*, *ds*, *ps*, *bs* apod. se zjednodušují tak, že odpadá 1. konsonant: **supno-* > **sъnъ*, **louksnā* > **loukchnā* > **luna*

Ve slovech prefigovaných prefixem *ob-* dochází ke změně morfematické stavby: v hláskové skupině *-bv-* zaniká hláska *v* a hláska *b*, původně součást prefixu, přebírá funkci hlásky iniciální: psl. **viděti* – **ob-viděti* > **o-biděti*

3. Monoftongizace diftongů (v pozici tautosylabické, tj. uvnitř jedné a téže slabiky):

oi, *ai* > *āi* > *ě*: např. ie. **lai-wo-* (lat. *laevus*, ř. *λαι(φ)ός* [*laiuos*]) > psl. **lěvъ*
na konci slova pod akutovým přízvukem je *i*: nom. pl. **vьlci* x ř. *λυκοί* [*lykoi*]

ei > *i*: např. ie. **weid-* (lit. *vėidas* ‘tvář’) > psl. **vidъ* ‘nazírání, vzhled’

ou, *au* > *āu* > *u*: např. ie. **roudh-* ‘červený’ > psl. **rudъ* x lit. *raũdas*

eu > *u*: např. ie. **leudh-* > psl. **l’udъ* ‘lid’ x ř. *ἐλεύθερος* [*eleutheros*] ‘svobodný’, lit. *liáudis* ‘lid’

Heterosylabická spojení typu vokál + *i/u* vedla k rozložení diftongu na vokál + *j/v*, přičemž *j* nebo *v* vytvořilo slabiku s následujícím vokálem:

např. 2. os. sg. **poi-e-ši* > **poješъ* ‘zpíváš’,

ale inf. **poi-ti* > **pěti* ‘zpívat’

Jestliže prvním vokálem v diftongu bylo *e*, v heterosylabické pozici se redukovalo na *ъ*:

např. **bei-e-ši* > **bъješъ* ‘biješ’

**trei-es* > **trъje* ‘tři’

4. Vznik nosovek

Nosové samohlásky *ę/q*.

Vznikly v praslovanštině jako jeden z projevů tendence k progresivní sonoritě slabik (zákon otevřených slabik) z tautosylabických sekvencí *e + n/m* nebo *o/a + n/m*.

Nosovky vznikaly

(a) pravidelně uprostřed slova, tedy *e, o/a + n/m + C* > *ę/q + C*,

např. **pętъ* ‘pět’ < **pentī* (srov. ř. *πέντε* [*pente*], stind. *pañča*, lit. *penkì*),

**pętъ* ‘pout’; cesta’ < **pontī* (srov. stind. *panthā-* ‘cesta’, lat. *pons*, gen. *pont-is* ‘most’);

též *ę + C* < *ъn/ъm + C*, ať šlo o původní **ņ/*m*,

např. **pamētь* ‘paměť’ < *-mīnt- < *-mŋt- (srov. lit. *atmintis* ‘vzpomínka, paměť, památka’, stind. *mati-* ‘mysl, myšlenka’, lat. *mens*, gen. *ment-is* ‘mysl’)
nebo

in*/im* v přejatých slovech,

např. *cęta* ‘mince, zlat’ák’, *kъnędzь* ‘kníže’, výpůjčky z germ. (srov. gót. *kintus*, germ. **kuninga-*);

(b) na konci slova před pauzou jen *-ēn/-ēm* > *-e*,

např. akuz. sg. zájm. 1. os. **mēm* > *mę* ‘mě’,

-ān/-ām > *o*,

např. akuz. sg. **rŋkŋ* ‘ruku’ (ř. koncovka je *-ān*, lat. *-ām*).

Jinak jsou střídnice jiné, a to (i) *-ъ* < *-ōn/*-ōm < *-ōñ / *-ōm, např. akuz. sg. (stsl.) *rabъ* < *-ōm* (srov. ř. *-on*, lat. *-um* < *-om), gen. pl. (stsl.) *rabъ* < *-ōñ (srov. ř. *-ōñ*);

(ii) *-y* (též *-a*) < *-ōñ / *-ōm,

např. nom. sg. **kamy* ‘kámen’ < **kamōñ*, nom. sg. part. prez. akt. **vedy* (jsl., tak doloženo v stsl.) / **veda* (ssl., tak dnes ještě v č.) < **vedōñ*;

(iii) *-b* < *-bm < *-m, např. akuz. sg. *камень* < **каменъm* < **kamenim* < **kamenm*.